

Marta Derek

Warszawska Praga jako miejska przestrzeń eksploracji turystycznej

„Top 10. Będąc w Warszawie nie możesz tego pominąć” – głosi slogan na stronie internetowej oficjalnego portalu turystycznego miasta stołecznego Warszawy, pod którym kryje się lista dziesięciu miejsc polecanych do odwiedzenia przez turystów¹. Obok Starego Miasta, Łazienek Królewskich, Wilanowa czy Pałacu Kultury i Nauki wśród miejskich atrakcji pojawia się także Praga – prawobrzeżna dzielnica Warszawy. Jak zapewnia wspomniany portal, dzielnica od kilku lat jest bardzo modna, określana mianem magicznej i artystycznej, gdzie „w klimatycznych kamienicach lokują się pracownie artystów, a także teatry i modne kluby”. Celem niniejszego artykułu jest wykazanie, że ta „modna Praga” stała się także przestrzenią eksploracji turystycznej; prześledzenie procesów, które do tego doprowadziły, oraz próba odpowiedzi na pytanie, w jakim kierunku mogą pójść dalsze przemiany na tym obszarze.

Przestrzeń turystyczna

Tradycja badania przestrzeni turystycznej sięga w geografii turystyki lat 60. XX w. Z dokonanego przez B. Włodarczyka (2009) przeglądu koncepcji przestrzeni turystycznej wynika, że w okresie minionych 50 lat kilkudziesięciu autorów zajmowało się tym zagadnieniem. Do najbardziej znanych prac tego nurtu badawczego zaliczyć należy m.in. J.-M. Miosseca, R. Butlera czy M. Oppermanna. Na gruncie polskiej geografii

¹ www.warsawtour.pl, portal jest prowadzony przez Stołeczne Biuro Turystyki (06.01.2011).

turyzmu najczęściej cytowanym badaczem zajmującym się tym zagadnieniem jest bez wątpienia S. Liszewski, który w 1995 r. wydzielił pięć typów przestrzeni turystycznej. Autor ten zdefiniował przestrzeń turystyczną jako

funkcjonalnie wyróżniającą się część (podprzestrzeń) przestrzeni geograficznej rozumianej w sensie largo, to znaczy jako przestrzeń, na którą składają się elementy przyrodnicze powłoki Ziemi (środowisko naturalne), trwałe efekty działalności ludzkiej w tym środowisku (środowisko geograficzne), a także środowisko człowieka w rozumieniu społecznym (Liszewski 1995, s. 94).

W zależności od charakteru działalności turystycznej oraz stopnia kształtowania przez nią przestrzeni geograficznej i społecznej wyróżnił też przestrzenie: eksploracji, penetracji, asymilacji, kolonizacji i urbanizacji turystycznej (Liszewski 1995).

Inną definicję przestrzeni turystycznej, bardzo użyteczną dla celów operacyjnych, zaproponował B. Włodarczyk, którego zdaniem

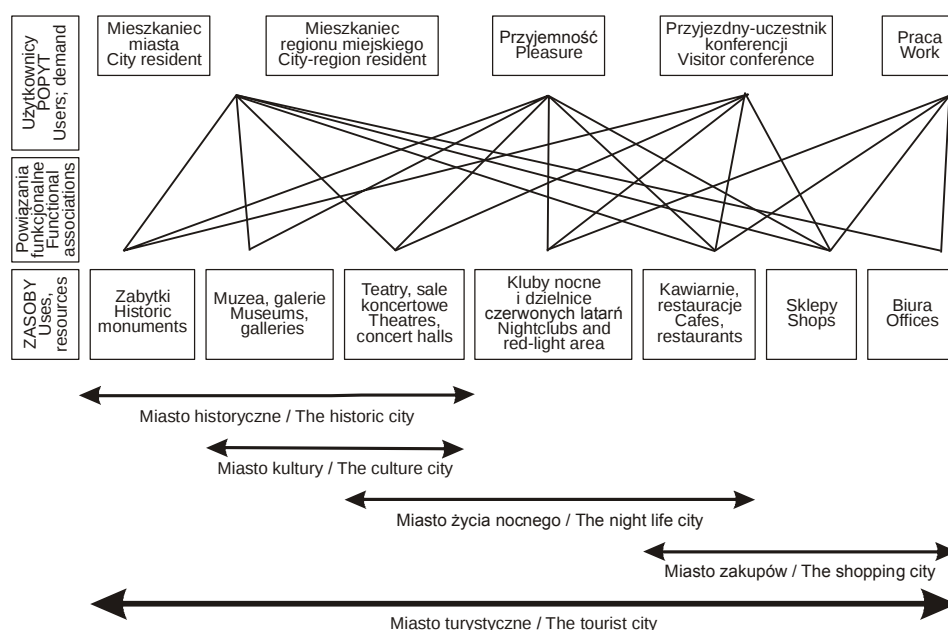
przestrzeń turystyczna jest tą częścią przestrzeni geograficznej, w której występuje zjawisko ruchu turystycznego. Warunkiem koniecznym i wystarczającym do zaklasyfikowania części przestrzeni geograficznej jako przestrzeni turystycznej jest ruch turystyczny, niezależnie od jego wielkości i charakteru. Warunkiem dodatkowym umożliwiającym jej delimitację jest występowanie zagospodarowania turystycznego, którego wielkość i charakter pozwalają określić typ przestrzeni turystycznej (Włodarczyk 2009, s. 74–75).

Miejska przestrzeń turystyczna

Przestrzeń turystyczna identyfikowana jest na podstawie przesłanek funkcjonalnych. Warunkiem *sine qua non* jej wyodrębnienia jest obecność turystów. Tymczasem przedmiotem zainteresowania turystów w mieście są bardzo różne obszary, miejsca, obiekty czy trasy. Decydują o tym motywacje turystów, ich zainteresowania i potrzeby. Wszak

każda nowoczesna przestrzeń turystyczna jest do siebie podobna – ale każde wędrowanie w przestrzeni miasta jest odkrywaniem własnego, niepowtarzalnego świata. Turysta jest miarą przestrzeni turystycznej (J. Kaczmarek, S. Kaczmarek 2009).

Nawiązując do obszarów funkcjonalnych w mieście turystycznym, zaprezentowanych przez D. Burtenshawa i in. (1991, cyt. za: Page 1995²), można przyjąć, że miejską przestrzenią turystyczną będzie zarówno miasto zakupów, ze sklepami i kawiarniami, jak i miasto życia nocnego, z klubami nocnymi i teatrami (zob. rys. 1). Z ujęcia tego wynika także inna ważna rzecz: z przestrzeni turystycznej miasta korzystają nie tylko turyści, ale także (m.in.) jego mieszkańcy.

Rys. 1. Obszary funkcjonalne w mieście turystycznym według D. Burtenshawa. Miejska przestrzeń turystyczna? (D. Burtenshaw i in., cyt. za: Page 1995, s. 49)

Fig. 1. Functional areas in the tourist city after D. Burtenshaw. Urban tourist space? (D. Burtenshaw et al., quoted from: Page 1995, 49)

Niektórych turystów, o bardziej wysublimowanych motywacjach poznania miasta, może interesować także miasto nieturystyczne: niektóre dzielnice mieszkaniowe, etniczne, przemysłowe i inne. Skoro obszary te zaczną być przez turystów odwiedzane, to czyż nie staną się one również przestrzenią turystyczną? Miejska przestrzeń turystyczna jest

² W polskiej literaturze przedmiotu do schematu tego odwoływał się M. Madurowicz (2008).

wszakże – jak pisze w jednej ze swych prac S. Liszewski – wytworem społecznym.

Oznacza to, że w określonych warunkach rozwoju cywilizacyjnego przestrzeń miejska (lub jej fragment) uznana zostaje za interesującą poznawczo bądź rekreacyjnie przez napływających do miasta turystów (Liszewski 2008, 33).

W innej pracy S. Liszewski (1999) zaadaptował wyróżnione przez siebie wcześniej na podstawie kryterium funkcjonalnego typy przestrzeni turystycznej do przestrzeni miejskiej (tab. 1). W tym ujęciu miejską przestrzenią turystyczną może być centrum historyczne miasta, centrum handlowe, ogród zoologiczny, czy nawet dzielnica mieszkaniowa. Jednak w zależności od tego, w jaki sposób przestrzeń ta jest użytkowana przez turystów, możemy mówić o różnych jej rodzajach. Warto dodać, że zdaniem cytowanego Autora stopień rozwoju przestrzeni turystycznej miasta jest jednym z trzech elementów (obok walorów turystycznych miasta oraz zagospodarowania i organizacji pobytu turystów) składających się na ofertę turystyczną miasta (Liszewski 2007).

Miejska przestrzeń eksploracji turystycznej

W niniejszym opracowaniu przedmiotem szczególnego zainteresowania jest warszawska Praga. Obszar ten wydaje się spełniać cechy przestrzeni eksploracji turystycznej, co autorka spróbuje wykazać w dalszej części tekstu. Dlatego też należy w tym miejscu poświęcić nieco więcej uwagi temu właśnie typowi przestrzeni turystycznej.

Według słownika języka polskiego eksploracja to „badanie, poszukiwanie, odkrywanie czegoś”³. S. Liszewski (1995) definiuje ją jako odkrywanie nowych terenów dla działalności turystycznej.

Eksploracja w turystyce łączy się z dążeniem człowieka do poznania coraz nowych terenów, jego ciekawością poznawczą i wewnętrzną potrzebą ciągłego odkrywania (Liszewski 1995, s. 95).

³ www.sjp.pwn.pl (10.01.2010).

Tabela 1. Przestrzeń turystyczna w przestrzeni miejskiej według S. Liszewskiego

Table 1. Tourist space in an urban space, according to S. Liszewski

Rodzaj podprzestrzeni turystycznej Type of tourist sub-space	Miejsca / obszary w przestrzeni miejskiej Places / areas within an urban space	Uwagi Remarks
Przestrzeń eksploracji turystycznej Space of tourist exploration	Fragmenty miasta nie odkryte (jeszcze) dla masowego turysty – przestrzenie produkcyjne, mieszkaniowe, komunikacyjne i inne Fragments of the city undiscovered (yet) by a mass tourist – production, residential, communicational space and other types of space	Przestrzeń różna dla różnych turystów, powstaje bowiem w wyniku indywidualnych zainteresowań A different space for different tourists – it is created as a result of individual interests; Eksploracja najczęściej ma charakter liniowy (wzdłuż ulic i dróg) Exploration is usually linear (along streets and roads)
Przestrzeń penetracji turystycznej Space of tourist penetration	Centra historyczne, obiekty zabytkowe i sakralne, muzea, cmentarze, punkty widokowe, ogrody zoologiczne i botaniczne itp. Historic centres, historic and sacral monuments, museums, cemeteries, scenic points, zoos and botanical gardens	Główny, najbardziej tradycyjny typ miejskiej przestrzeni turystycznej; przestrzeń odwiedzana głównie przez turystów (udział stałych mieszkańców znacznie mniejszy) Main and the most traditional type of urban tourist space; a space mainly visited by tourists (a share of local residents is significantly lower)
Przestrzeń asymilacji turystycznej Space of tourist assimilation	Obszary centralne miasta, pełniące funkcje handlowe i wielkomiejskie; obszary pełniące funkcje handlowo-usługowe (centra handlowe i targowe) Centrally located areas of the city, functioning as commercial and downtown areas (shopping and convention centres)	
Przestrzeń kolonizacji turystycznej Space of tourist colonization	Centrum lub peryferie miasta, najczęściej nad wodami lub w środowisku miejskim Central and peripheral parts of the city, usually waterside or within urban environment	Rzadko przestrzeń miejska poddaje się kolonizacji turystycznej Urban space rarely undergoes tourist colonization Hotele najstarszą formą kolonizacji turystycznej przestrzeni miasta Hotels are an oldest form of tourist colonization of an urban space
Przestrzeń urbanizacji turystycznej Space of tourist urbanization		Tylko w przypadku, gdy granice administracyjne miasta zamykają większą przestrzeń geograficzną niż rzeczywista przestrzeń miasta Only when city's administrative borders encircle a geographical area, larger than the actual area of a city

Źródło: opracowano na podstawie: S. Liszewski (1999).

Cechami charakterystycznymi tego typu przestrzeni turystycznej jest poznawczy charakter funkcji turystycznej, brak zagospodarowania turystycznego oraz mała skala ruchu turystycznego. Obszarami eksploatacji turystycznej w mieście są te obszary, które nie zostały odkryte przez masowego turystę i które nie należą do kanonu miejsc powszechnie odwiedzanych przez turystów w mieście. Według S. Liszewskiego (1999) mogą to być przestrzenie mieszkaniowe (rezydencjonalne), przestrzenie produkcyjne (składowe, przemysłowe), przestrzenie komunikacyjne (dworce, lotniska, porty), a także przestrzenie zieleni i rekreacji (ogrody zoologiczne, botaniczne, parki, cmentarze, ośrodki wypoczynkowe).

W ujęciu dynamicznym, zaproponowanym przez B. Włodarczyka (2006, 2009), następujące po sobie typy przestrzeni turystycznej mogą być w szczególnych przypadkach fazami jej rozwoju (potraktowanie typów przestrzeni turystycznej jako faz rozwoju proponowali też S. Liszewski i M. Baczwiarow 1998). W takim wypadku faza eksploracji może być bardzo krótka, jeśli zaraz za odkryciem pojawią się nowe formy zagospodarowania oraz znacznie zwiększy się intensywność wykorzystania przestrzeni, a może także trwać długo, jeśli przestrzeń nie stanie się „modna” lub z jakiegoś powodu nie będzie dostępna (Włodarczyk 2009). Wówczas po fazie eksploracji turystycznej może nastąpić faza penetracji turystycznej lub asymilacji turystycznej, a nawet (jak sugeruje B. Włodarczyk) – faza kolonizacji turystycznej.

Eksploratorami przestrzeni, która jeszcze przed momentem była przestrzenią przedturystyczną lub nieturystyczną (Włodarczyk 2009), są Cohenowscy turyści „dryfujący” (*drifters*) lub odkrywcy (*explorers*), czy Benjaminowscy flanerzy (*flâneurs*). Turyści nieco umykający stosowanym często klasyfikacjom miejskich turystów (zob. np. Page 1995, s. 44–52), być może najbardziej pasujący do wyróżnionych przez G. Cazes i F. Potier (1996) turystów kulturowych, odwiedzających miasto po raz wtóry (*les pratiques culturelles pour soi-même; multi-visite*), którzy

wychodzą poza klasyczne trasy turystyczne i szukają integracji z mieszkańcami [...] cenią sobie kontrasty i różnorodność architektury, spacerują po mieście przy padkowymi ulicami, włączają się do kawiarni i wizyty w miejscach mniej turystycznych jak galerie sztuki (Cazes, Potier 1996)⁴.

⁴ Cytowani autorzy wyróżnili kilka typów zachowań turystów w mieście na podstawie badań przeprowadzonych wśród francuskich turystów.

Ale oprócz motywów poznawczych turysta-eksplorator przestrzeni miejskiej może kierować się także względami sentymentalnymi – sam autor koncepcji przestrzeni turystycznej wymienia tu m.in. osoby poszukujące miejsc swojego dzieciństwa, śladów swojej przeszłości (mowa o osobach przesiedlanych), korzeni wymordowanej przez hitlerowców ludności żydowskiej (posługując się przykładem Łodzi), a także (tu powraca motyw poznawczy, choć w nieco innym ujęciu)

coraz liczniejsze grupy młodych infiltratów, dla których eksploracja trudno dostępnych obiektów i obszarów w miastach staje się nową formą wypraw poznawczych (turystycznych) (Liszewski 2007, s. 83).

Na końcu warto wspomnieć, że eksploratorami przestrzeni miejskiej mogą być także mieszkańcy miasta. Oni także, w swoim wolnym czasie, odkrywają nieznane im fragmenty miasta. Nie są oczywiście turystami, choć przejawiają czasem zachowania będące domeną turystów, co doskonale ujmują B. Brzozowska i A. Wieczorkiewicz (2010, s. 6), twierdząc, że

modelowy turysta na stałe dołączył do Weberowskiego pielgrzyma i Benjaminskiego *flâneura* w roli dyżurnej figury wyjaśniającej podstawowe zjawiska życia społecznego.

„Modelowym turystą” może być w tym rozumieniu także mieszkaniec miasta. W tym przypadku trudno jednak mówić o przestrzeni turystycznej.

Praga...

...historycznie

Nazwa „Praga” pojawiła się po raz pierwszy w wersji pisanej w 1432 r. Była to nazwa jednej z kilku wsi położonych na prawym brzegu Wisły. W 1648 r. Praga uzyskała prawa miejskie. Wówczas faktyczny obszar zabudowy rozpościerał się głównie na obszarze dzisiejszego Parku Praskiego i części Ogrodu Zoologicznego. W 1791 r. Praga wraz z Gołędzinowem i Skaryszewem zostały w konsekwencji uprzedniego otoczenia wałami Lubomirskiego (1770 r.) włączone do Warszawy (Rykiel 2005). Jednak, ponieważ prawo o miastach (w ramach Konstytucji 3

Maja) nie weszło w życie, a w 1794 r. wojska rosyjskie dokonały na Pradze rzezi, mordując ponad połowę mieszkańców, przynależność Pragi do Warszawy stała się bezprzedmiotowa. W 1880 r. do Warszawy dołączono Nową Pragę, Szmulowiznę i Kamionek, a obszar Pragi formalnie stał się częścią Warszawy dopiero w 1916 r. (Rykiel 2005, Faryna-Paszkiewicz 2008).

W czasach Księstwa Warszawskiego, w latach 1807–1811 większa część istniejącej zabudowy Pragi została rozebrana pod fortyfikacje napoleońskie (jedyną świątynią, jaka pozostała, była obroniona przez mieszkańców Kaplica Loretańska; obecnie najstarszy praski zabytek). Odrodzenie Pragi przypadło na drugą połowę XIX w., kiedy to otwarto tu dwie ważne linie kolejowe: Petersburską w 1862 r. i Terespolską w 1867 r. (Pilich 2005). Między innymi dzięki tym ważnym połączeniom transportowym, a także niskim cenom gruntów, Praga zamieniła się w miasto przemysłowe. Na przełomie XIX i XX w. powstało tu kilka dużych zakładów przemysłowych (m.in. stalownia, fabryki guzików, lamp, naczyń emaliowanych, wódek).

Obecnie mianem „Praga” określa się różne tereny – czasem wyłącznie obszar obecnej dzielnicy Praga Północ (na terenie której znajduje się historyczna Praga), czasem dwie dzielnice administracyjne Praga Północ i Praga Południe, a czasem nawet całą prawobrzeżną, położoną na wschód od Wisły, część Warszawy⁵.

W niniejszym tekście obszarem analizy objęte zostały trzy z czterech rejonów tworzących według Miejskiego Systemu Informacji administracyjną dzielnicę Praga Północ: Nowa Praga, Stara Praga i Szmulowizna (por. rys. 2)⁶. Jest to obszar ograniczony od północy, wschodu i południa linią kolejową (na północy i wschodzie jest to kolej obwodowa, a na południu kolej średnicowa). Do II wojny światowej dużą część jego mieszkańców stanowili Żydzi [jak podaje Z. Rykiel (2005) po utworzeniu getta na Muranowie i Grzybowie wysiedlono doń 1/3 mieszkańców Pragi. Warto dodać, że do dziś jest to przyczyną wielu problemów wynikających ze struktury własności w tej dzielnicy]. Jednocześnie Praga została

⁵ O. Budrewicz (2004, 215) pisze w *Słowniku warszawskim* pod hasłem „Praga”: „Prawobrzeżna część stolicy. W historycznym znaczeniu – centralna dzielnica, położona po drugiej stronie Wisły, naprzeciw śródmieścia”.

⁶ W analizie pominięto czwartą jednostkę (Pelcowizna), którą prawie w całości zajmuje Fabryka Samochodów Osobowych.

Rys. 2. Obiekty artystyczno-kulturalne i rozrywkowe oraz usługi noclegowe i gastronomiczne na warszawskiej Pradze (opracowanie własne, inwentaryzacja obiektów przeprowadzona przez studentów III roku gospodarki przestrzennej z Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych na Uniwersytecie Warszawskim w ramach przedmiotu „Zagospodarowanie turystyczne” w październiku 2010 r.)

Fig. 2. Artistic-cultural and entertainment establishments as well as accommodation and dining facilities in Warsaw's district of Praga (author's own elaboration, cataloguing was performed by 3rd grade Spatial Economics students at the Faculty of Geography and Regional Studies at the University of Warsaw, as part of the 'Tourist Management' classes in October 2010)

w niewielkim stopniu dotknięta materialnymi zniszczeniami wojennymi (szacuje się, że ok. 15% zabudowy zostało zniszczone⁷; Oliwińska 2008). Paradoksalnie przyczyniło się to do późniejszej degradacji dzielnicy, gdyż władze Warszawy koncentrowały swe działania na odbudowie najbardziej zniszczonych fragmentów miasta. Praga niszczała i podupadła, a negatywny jej wizerunek pogłębiał się coraz bardziej⁸.

...turystycznie

W porównaniu z lewobrzeżną Warszawą Praga nie może pochwalić się dużą liczbą znaczących walorów kulturowych. Niektóre przewodniki po stolicy w ogóle o Pradze nie wspominają (np. przewodnik wydawnictwa Wiedza i Życie, zob.: Omilanowska, Majewski 1996), albo poświęcają jej bardzo niewiele uwagi (np. przewodnik Carta Blanca, zob.: Kucharski 2007). Inne, bardziej pojemne treścią (jak przewodnik Pascala), zwracają uwagę, że obszar ten wyróżnia się na mapie Warszawy przede wszystkim swoim charakterem:

[...] dzielnica o swoistym, mocno wyczuwalnym genius loci. [...] najbardziej warszawska ze stołecznych dzielnic (Dylewski 2005).

Do najważniejszych obiektów sakralnego dziedzictwa materialnego Pragi zaliczyć należy przede wszystkim wspomniany XVII-wieczny kościół Matki Boskiej Loretańskiej (dawna kaplica, pozostałość po kościele i klasztorze Bernardynów); katedrę św. Michała Archanioła i św. Floriana z przełomu XIX i XX w., czy cerkiew św. Marii Magdaleny z XIX w. Wśród obiektów niesakralnych wymienić można XIX-wieczne mykwę i Komorę Wodną na Starej Pradze, najstarsze warszawskie targowisko – Bazar Różyckiego, a także szereg zabytkowych kamienic, m.in. na ulicach Żąbkowskiej, Brzeskiej czy Targowej. Na mapie atrakcji turystycznych Pragi szczególną rolę odgrywa także Miejski Ogród Zoologiczny. Jednak z wyjątkiem tego ostatniego trudno jednoznacznie stwierdzić, w jakim

⁷ Inne źródła podają 25% (Pilich 2005), co przy skali zniszczeń na lewym brzegu Wisły wciąż wydaje się być wartością relatywnie niewielką.

⁸ Warto dodać, że negatywny wizerunek Pragi ciągnie się już od XVII w., kiedy to obszar ten był zapleczem stolicy (zwłaszcza handlowym), przyciągającym wszystkich tych, których (z różnych względów) stolica „nie chciała”; „Praga stała się więc enklawą mieszkańców niepożądanych w Warszawie, którzy nie pasowali do wizerunku ówczesnego mieszkańca stolicy” (Oliwińska 2008, s. 243).

stopniu wymienione obiekty są walorami, a nie zasobami turystycznymi w rozumieniu przyjmowanym powszechnie w literaturze za A. Kowalczykiem (2000). Z pewnością nie są one tłumnie odwiedzane przez turystów, a i też (jak wspomniano wcześniej) ich wartość historyczna nie wyróżnia się w stosunku do zabytków na lewym brzegu Wisły.

Wydaje się także, że to nie ze względu na nie jest od kilku lat o Pradze głośno, i też nie ze względu na nie Pragę zaczynają eksplorować turyści. A nawet nie ze względu na często obecnie podkreślany oryginalny „klimat” tego obszaru, który (niezniszczony w czasie II wojny światowej) jest autentycznym, prawdziwym fragmentem miasta. Czynnikiem zmieniającym dziś oblicze Pragi zdaje się być bowiem mit Pragi jako dzielnicy artystycznej.

Choć nie ulega wątpliwości, że ściągnęły ich [artystów – przyp. M.D.] niskie czynsze, jednak zdaje się, że to oni pierwsi dostrzegli urok zapomnianej dzielnicy i za ich sprawą jej postrzeganie tak się zmieniło (Kuzko 2009, s. 192).

Zanim jednak scharakteryzowana zostanie Praga artystyczna, warto dodać, że jeśli chodzi o zagospodarowanie turystyczne, to przeprowadzona na tym obszarze inwentaryzacja usług turystycznych⁹ wykazała obecność 4 obiektów noclegowych (1 hotel trzygwiazdkowy, 2 hotele dwugwiazdkowe oraz 1 obiekt hotelowy). W dużo większym stopniu rozwinięte są tu usługi gastronomiczne (zaliczane jednak do bazy paraturystycznej). Najwięcej jest barów, choć restauracje i kawiarnie także są stosunkowo licznie reprezentowane (zob. tab. 2). Kawiarnie zlokalizowane są głównie na ul. Żąbkowskiej (aż 5 z 11) i w rejonie ul. Inżynierskiej, a zatem w sąsiedztwie galerii artystycznych. Restauracje skoncentrowane są przede wszystkim na Starej Pradze (aż 7 z 12), gdzie znajdują się także m.in. trzy z czterech praskich hoteli oraz Urząd Dzielnicy Praga Północ m. st. Warszawa. Z kolei bary znaleźć można m.in. wzdłuż ciągów komunikacyjnych (ulice Targowa, Radzymińska), w okolicy Dworca Wschodniego i ZOO (por. rys. 2).

⁹ Badania przeprowadzone przez studentów III roku gospodarki przestrzennej z Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych na Uniwersytecie Warszawskim w ramach przedmiotu „Zagospodarowanie turystyczne” w październiku 2010 r.

Tabela 2. Usługi noclegowe i gastronomiczne na warszawskiej Pradze (październik 2010 r.)
 Table 2. Accommodation and gastronomic services in Warsaw's district of Praga
 (October 2010)

Usługi / Services	Liczba / Number
Usługi noclegowe, w tym: / Accommodation services, including:	4
Hotele / Hotels	4
Usługi gastronomiczne, w tym: / Gastronomic services, including:	68
Restauracje / Restaurants	12
Kawiarnie / Cafes	11
Bary / Bars	45

Źródło: inwentaryzacja przeprowadzona przez studentów III r. gospodarki przestrzennej z Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych na Uniwersytecie Warszawskim w ramach przedmiotu „Zagospodarowanie turystyczne” w październiku 2010 r.

Source: cataloguing performed by 3rd grade students of Spatial Economics at the Faculty of Geography and Regional Studies at the University of Warsaw, as part of the „Tourist Management” classes in October 2010.

Ważnym elementem oferty turystycznej na Pradze z pewnością stanie się powstające obecnie Muzeum Warszawskiej Pragi. Będzie to pierwsza placówka muzealna na obszarze prawobrzeżnej Warszawy, której otwarcie planowane jest na początek 2012 r.¹⁰.

...artystycznie

Napływ artystów na Pragę rozpoczął się w połowie lat 90. XX w.; były to pracownie przy ul. Białostockiej (Benedyktowicz i in. 2009). Nieco później, ok. 1998 r., otworzyli tu swoje pracownie absolwenci pracowni rzeźbiarskiej profesora Grzegorza Kowalskiego z warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych (tzw. „kownalni”), z których wielu to obecnie jedni z najbardziej znanych twórców polskiej sztuki współczesnej: Paweł Althamer, Katarzyna Kozyra, Katarzyna Górna, Grzegorz Matysik i inni (Benedyktowicz i in. 2009). W 1999 r. Roman Woźniak, także profesor warszawskiej ASP, otworzył tu Teatr Academia – bodaj pierwszy offowy teatr na Pradze (o teatrach alternatywnych na Pradze zob.: Różga 2009).

¹⁰ Muzeum, będące oddziałem Muzeum Historycznego miasta stołecznego Warszawy (obecnie w organizacji), zlokalizowane będzie przy ul. Targowej 50/52 (zob. rys. 2), w jednym z najstarszych zachowanych obiektów mieszkalnych na terenie prawobrzeżnej Warszawy. W chwili obecnej (styczeń 2010 r.) trwają na tym terenie prace budowlane. Wystawy organizowane są w tymczasowej sali ekspozycyjnej na terenie Konesera (zob. niżej); www.muzeumpragi.pl (26.01.2011).

Powodem, dla którego artyści zaczęli osiedlać się na Pradze, były wspomniane wcześniej względy ekonomiczne. Zachowały się tu dawne obiekty przemysłowe oraz inne duże pomieszczenia (magazyny, przestrzenie handlowe, ale też po prostu duże mieszkania), które (często ze względu na zły stan techniczny) wynajmowane były po stosunkowo niskich cenach, przy jednoczesnym położeniu Pragi w sąsiedztwie śródmieścia Warszawy. Jak zauważa w wywiadzie Grzegorz Kowalski

[...] artyści znaleźli się na Pradze z powodów ekonomicznych, że nie było już w lewobrzeżnej Warszawie miejsc tanich, stosunkowo tanich, czyli tak zwanych pustostanów, no i fala poszła na Pragę [...] (Benedyktowicz i in. 2009, s. 83).

Wtórkuje mu Roman Woźniak:

Sami artyści prascy ulegają automitologizacji. Duszeni uwagami, że Praga ma swój klimat, że ma specyfikę itd., zapominają o pierwszym [ekonomicznym – przyp. M.D.] powodzie [...] (Benedyktowicz i in. 2009, s. 84).

Kolejny etap zasiedlania Pragi przez artystów nastąpił (według cytowanego Romana Woźniaka) ok. 2003 r., i oznaczał „dalsze osprzętowanie dzielnicy w dobra towarzyskie, czyli knajpki Krawiec¹¹, Pingwin¹²” (Chelstowska 2009). Również w 2003 r. w dawnej wytwórni marmolady (mieszczącej następnie przetwórnię konserw, a także zakłady Polskiego Przemysłu Gumowego) otwarte zostało słynne już Centrum Artystyczne Fabryka Trzciny. Poprzemysłowe zabudowania na Szmulowiźnie zamienione zostały na

kompleks kulturalno-edukacyjny oferujący różnorodne aktywności artystyczne m.in. spektakle teatralne, wystawy, festiwale muzyczne, koncerty¹³.

Trudno jednoznacznie stwierdzić, ile dokładnie jest obecnie na Pradze galerii sztuki i pracowni artystycznych. W trakcie inwentaryzacji doliczono się ich 28 (tab. 3), choć raczej na pewno jest to liczba zaniżona. Pewność ta wynika z faktu, że wiele z nich (przede wszystkim pracowni) jest nieoznakowana i trudno do nich dotrzeć, co jest też pewną specyfiką artystycznego charakteru tej okolicy. Zdecydowana większość tych, które

¹¹ Istniejąca w latach 2003–2005 „knajpa artystyczna” U Krawca w podwórku przy ul. Inżynierskiej.

¹² Łysy Pingwin – klub przy ul. Żąbkowskiej 11.

¹³ www.fabrykatrzcin.pl (25.01.2011).

udało się zinwentaryzować, koncentruje się przede wszystkim w podwórku przy ul. Inżynierskiej 3¹⁴, na terenie dawnej Warszawskiej Wytwórni Wódek „Koneser”¹⁵ przy ul. Ząbkowskiej 27/31, oraz na ulicach Ząbkowskiej i Brzeskiej (zob. rys. 2).

Tabela 3. Obiekty artystyczno-kulturalne i rozrywkowe na warszawskiej Pradze (październik 2010 r.)

Table 3. Artistic-cultural and entertainment establishments in Warsaw's district of Praga (October 2010)

Rodzaj obiektu / Type of establishments	Liczba / Number
Obiekty artystyczne, w tym: / Artistic establishments, including:	28
Galerie sztuki / Art galleries	13
Pracownie artystów / Artist studios	15
Obiekty kulturalne, w tym: / Cultural establishments, including:	7
Teatry / Theatres	3
Kina / Cinemas	1
Domy kultury^a / Community centres	2
Obiekty rozrywkowe / Entertainment establishments	
Kluby / Clubs	11

^a Obok dzielnicowego Domu Kultury Praga za dom kultury uznano także instytucję „Folwark” Praska Meta Artystyczna.

^a Apart from *Dom Kultury Praga* community centre, the institution of ‘*Folwark*’ *Praska Meta Artystyczna* was also classified as a community centre.

Źródło: inwentaryzacja przeprowadzona przez studentów III r. gospodarki przestrzennej z Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych na Uniwersytecie Warszawskim w ramach przedmiotu „Zagospodarowanie turystyczne” w październiku 2010 r.

Source: cataloguing performed by 3rd grade students of Spatial Economics at the Faculty of Geography and Regional Studies at the University of Warsaw, as part of the „Tourist Management” classes in October 2010.

¹⁴ Pod adresem tym znajduje się zespół stojących kolejno w głębi posesji budynków z początku XX w. Mieściło się tu Towarzystwo Akcyjne Przechowywania i Przewozu Mebli i Towarów „A. Wróblewski i S-ka”, zajmujące się przechowywaniem mebli oraz ich przewozem (Pilich 2005).

¹⁵ Jeden z najbardziej rozpoznawalnych kompleksów architektury przemysłowej w Warszawie (powierzchnia działki to 5 ha). Na dawny „Monopol” składa się zespół zabytkowych budynków, z których 11 pochodzi z czasów budowy kompleksu (1895–1897). Są to m.in. portiernia z charakterystyczną bramą, główny budynek produkcyjny, magazyn spirytusu, budynki mieszkalne i biurowe i in. (Pilich 2005, Krasucki 2009, www.rewitalizowane.fundacja-hereditas.pl). Produkcji wódki zaprzestano w 2006 r. Obecnie cały kompleks został wykupiony przez firmę BBI Development. Kompleks ma być zrewitalizowany, przy wprowadzeniu funkcji mieszkaniowej (lofty), biurowej, handlowej i usługowej, a także z zachowaniem obecnej funkcji kulturalnej (www.koneser.eu).

Na Pradze działają także 3 teatry¹⁶: oprócz wspomnianego teatru Academia Romana Woźniaka jest to Teatr Praga na terenie Fabryki Trzciny oraz teatr lalek dla dzieci Baj, mieszczący się w synagodze z początków XX w. Jedyne kino zlokalizowane na tym obszarze to Nowe Kino Praha. Powstało w 2007 r. na miejscu dawnego kina Praha, zbudowanego w latach 40. XX w. jako pierwsze powojenne kino w Warszawie, i rozebranego w 2005 r. (Pilich 2005).

Tym, co wyróżnia Pragę na kulturalnej mapie stolicy, jest obecność sztuki nie tylko w galeriach, ale także w innego rodzaju miejscach: klubach (np. Pawiarnia na Brzeskiej), kawiarniach (np. Czarny Motyl na Żąbkowskiej), a nawet barach (np. Awaria na Brzeskiej). W większości ze zinwentaryzowanych tu 11 klubów muzycznych (tab. 3) prowadzona jest także działalność artystyczna (np. organizowane są wystawy malarstwa, fotografii)¹⁷. Aż 4 z nich zlokalizowane są w jednym tylko podwórku, swoistym „zagłębiu klubowym”, przy ul. 11 listopada 22¹⁸ (w tym samym miejscu mieści się także teatr Academia), natomiast kolejne 4 – przy ul. Żąbkowskiej (zob. rys. 2).

Praga – przestrzeń eksploracji¹⁹

Na poparcie postawionej w niniejszym tekście tezy (Praga jest przestrzenią eksploracji turystycznej) odnieść się można do trzech wybranych z tekstu S. Liszewskiego (1999) stwierdzeń, które dobrze charakteryzują miejską przestrzeń eksploracji turystycznej. Oto pierwszy z nich:

¹⁶ Do końca 2010 r. działał tu także inny teatr alternatywny, Teatr Wytwornia, zlokalizowany na terenie „Konesera” (o zamknięciu teatru zob.: Derkaczew 2011; www.teatrwytwornia.pl).

¹⁷ Dość niekonwencjonalne są też same nazwy tych miejsc, np.: „W oparach absurdu”, „Zwiąż mnie”, „Sen Pszczoły”, „Łysy Pingwin”.

¹⁸ W budynkach tych wcześniej znajdowała się Fabryka Wyrobów Gumowych „Brage” (Krasucki 2009).

¹⁹ Wyjątkiem jest Miejski Ogród Zoologiczny – miejsce, które dzięki masowemu odwiedzaniu przez turystów nosi cechy przestrzeni penetracji (a nie eksploracji) turystycznej. Z kolei za czasów PRL przestrzenią penetracji turystycznej był – według opinii wyrażonej przez A. Kowalczyka – Bazar Różyckiego, który w latach 70.–80. XX w. (a może i wcześniej) stanowił atrakcję turystyczną dla turystów z innych państw tzw. bloku wschodniego, gdyż „był spostrzegany jako namiastka kapitalizmu i możliwość obcowania z zachodnimi dobrami konsumpcyjnymi.”

[...] współczesny turysta pragnąc lepiej poznać odwiedzane miasto, a zwłaszcza poznać jego specyfikę, często nie zadowala się odwiedzaniem zalecanych w przewodniku obiektów i muzeów, lecz sam, na własną rękę, lub w niewielkich grupach, przemierza miasto w poszukiwaniu czegoś ciekawego, oryginalnego czy nieznanego. To odwiedzanie różnych fragmentów miasta, nie odkrytych jeszcze dla masowego turysty, nosi cechy eksploracji turystycznej przestrzeni miejskiej. Miejska przestrzeń eksploracji turystycznej jest różna dla różnych turystów, powstaje ona bowiem w wyniku indywidualnych zainteresowań, które są bardzo różnorodne i uwarunkowane różnymi czynnikami (Liszewski 1999, s. 56).

Warszawska Praga z pewnością jest czymś „ciekawym, oryginalnym i nieznanym”. Decyduje o tym m.in. historia, która oszczędziła ten obszar przed zniszczeniami wojennymi i pozwoliła zachować oryginalną, przedwojenną tkankę miejską. Podkreślają to także artyści, którzy na Pradze osiedli:

Każda przestrzeń jest inna, mamy restauracje, kawiarnie, galerie. Natomiast, czego gdzie indziej nie ma? Nie ma klimatu historii. Na Pradze jest ten klimat zdecydowanie widoczny. Klimat ten uczestniczy w życiu mieszkańców (właściciel galerii, 2002²⁰)²¹.

Jednocześnie „masowy turysta” na Pragę z pewnością jeszcze nie dotarł, przede wszystkim dlatego, że nie ma tu dla niego stosownych atrakcji.

Wyobraźmy sobie, że ktoś przyjeżdża na wycieczkę do Warszawy i postanowi spędzić pół dnia na Pradze. Trzeba być naprawdę, no nie wiem, pasjonatem (właściciel galerii, 2007)²².

Pasjonaci czy nie, turyści na Pragę docierają, choć – jak przyznają właściciele kilkunastu klubów, barów, restauracji i galerii, z którymi przeprowadzane były wywiady – są oni nieliczni:

to nie jest tak, że jakieś tłumy turystów się przewalają, jak przez Stare Miasto, że wycieczki po Zamku Królewskim. To są ci, którzy naprawdę są ciekawi takich dzielnic, takich miejsc [...] Kilka razy to są obcokrajowcy, którzy właśnie są otwarci, chcą

²⁰ Data, od której określony rodzaj działalności (w tym przypadku: galeria) zlokalizowany jest w obecnym miejscu.

²¹ Fragment wywiadu przeprowadzonego przez Annę Kornatkę i Karolinę Machalską (studentki III roku gospodarki przestrzennej z Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych na Uniwersytecie Warszawskim) w ramach przedmiotu „Zagospodarowanie turystyczne” w okresie październik – listopad 2010 r.

²² Fragment wywiadu przeprowadzonego przez Annę Kornatkę i Karolinę Machalską (j.w.)

poznać tę starą Pragę i tę taką oryginalną Warszawę. Zdarzają się, ale to nie są, jak mówię, tłumy, które by tutaj pukały każdego dnia (właściciel studia fotograficznego, 1998)²³.

W innym miejscu S. Liszewski (1999) zauważa:

Eksploracja turystyczna miasta zwykle dokonuje się wzdłuż ulic i dróg i ma najczęściej charakter liniowy (szlaki eksploracji; Liszewski 1999, s. 56).

Ta cecha miejskiej przestrzeni eksploracji turystycznej sprawdza się na Pradze częściowo. Do szlaków eksploracji z pewnością zaliczyć można zrewitalizowaną na początku XXI w. ulicę Żąbkowską, a także „ciesząca” się złą sławą ulicę Brzeską²⁴ – w czasach PRL słynącą głównie z koncentracji melin alkoholowych, a dziś mieszczącą wiele galerii artystycznych. Dla turysty zainteresowanego zwiedzaniem zabytków architektury szlakiem eksploracji mogłaby być ulica Kłopotowskiego, przy której znajduje się kilka ciekawych obiektów, m.in. Komora Wodna z początków XIX w., mykwa z drugiej połowy XIX w., bunkier niemiecki z czasów okupacji (Pilich 2005).

Jednak dzięki koncentracji wielu miejsc ciekawych pod względem kulturalnym (i kulturowym!) eksploracja Pragi dokonuje się także punktowo, czego przykładem mogą być podwórka przy ulicach Inżynierskiej 3 i 11 listopada 22, a także Koneser czy Fabryka Trzciny. Negatywny wyraz tej punktowej eksploracji znaleźć można w postrzeganiu jej przez mieszkańców Pragi:

takim miejscem teraz [...] jest Fabryka Trzciny na przykład, takiego właśnie miejskiego snobizmu, który przyjechał zobaczyć Pragę, który przyjeżdża taksówką i patrzy: ‘och, jaka Stara Praga, jakie stare...’ (z odpowiednią, nabożną intonacją). Wsiada z taksówki, idzie do Fabryki Trzciny, siada i on jest na Pradze (wypowiedź mieszkańca Pragi cytowana przez K. Kuzko 2009, s. 190–191).

²³ Fragment wywiadu przeprowadzonego przez Beatę Kądziołkę i Marcina Sołtana (j.w.)

²⁴ M. Madurowicz (2007), zajmując się przestrzenią tożsamości Warszawy, o najmniej cenione ulice Warszawy zapytał badanych „ludzi uczestniczących w życiu miasta, w tym, co wokół się dzieje, posiadających pewną wiedzę o otaczającym świecie” (Madurowicz 2007, s. 21–22; w sumie przeprowadzonych zostało 145 ankiet). Na drugim miejscu znalazła się (zrewitalizowana!) ulica Żąbkowska, a dopiero na piątym – zaniedbana Brzeska. Także pierwsze miejsce zajęła w tej niechlubnej klasyfikacji praska ulica (Targowa). Przekornie można zapytać: czyż nie trudno o lepszą zachętę dla turysty-eksploratora-infiltratora?

I wreszcie trzecie stwierdzenie S. Liszewskiego (1999):

Warto w tym miejscu zauważyć, iż eksploracja turystyczna przestrzeni miejskiej w konsekwencji przyczynia się do odkrycia ciekawych obiektów lub obszarów, które z czasem włączane są do programu zwiedzania miasta, stając się tym samym przestrzeniami stałej penetracji turystycznej. Przykładem takich przemian mogą być w wielu miastach, zwłaszcza Europy Zachodniej, dawne dzielnice przemysłowe, które dziś zostają odkryte i zaadaptowane do potrzeb penetracji turystycznej (np. w Glasgow, Manchester; Liszewski 1999, s. 56).

Jak już wspomniano, przestrzeń eksploracji turystycznej można postrzekać jako pierwszą fazę rozwoju przestrzeni turystycznej. Jest to sytuacja, kiedy pewna część przestrzeni geograficznej (używając terminologii B. Włodarczyka 2009: „stara przestrzeń nieturystyczna”) staje się przestrzenią turystyczną („nową przestrzenią turystyczną”). Proces ten B. Włodarczyk (2009) nazywa rewitalizacją przestrzeni nieturystycznych, która doprowadza do powstania nowych funkcjonalnie przestrzeni.

Na Pradze, istotnie, proces ten ma miejsce. Dawna fabryka marmolady zamieniona została w Centrum Artystyczne Fabryka Trzciny. W starym młynie otwarta została restauracja. Na terenie Warszawskiej Wytwórni Wódek „Koneser” pojawiło się kilka nowych funkcji: artystyczna, kulturalna, gastronomiczna itd., itp. Gdyby jednak przyjąć za S. Kaczmarek, że rewitalizacja to

sekwencja planowanych działań mających na celu ożywienie gospodarcze oraz zmianę struktury przestrzennej i funkcjonalnej zdegradowanych obszarów miasta (Kaczmarek 2001, s. 6; pogrubienie – M.D.),

procesy, jakie można obserwować na Pradze, trudno nazwać rewitalizacją (pomijając obszar ulicy Żąbkowskiej). Są to bowiem często indywidualne inicjatywy i działania osób, które postanawiają na Pradze otworzyć klub, kawiarnię czy galerię (albo – nierzadko – klubo-kawiarnio-galerię).

Artystyczna Praga stała się modna i dzięki zmienionemu wizerunkowi zaczęła przyciągać także turystów. Można jednak zaryzykować twierdzenie, że turyści eksplorujący Pragę niekoniecznie zaglądają tu po to, by wybrać się do galerii sztuki bądź poszukać otwartych pracowni artystycznych. Przychodzą, aby zobaczyć dzielnicę, o której się pisze, słyszy i mówi. Potwierdzeniem tych słów może być fakt, że niewielu spośród właścicieli galerii i pracowni artystycznych, z którymi były przeprowa-

dzane wywiady, deklarowało, że docierają do nich turyści, za to twierdząco odpowiadali prawie wszyscy rozmówcy będący właścicielami klubów muzycznych czy placówek gastronomicznych.

Artyści na Pradze przyczynili się zatem do zmiany wizerunku dzielnicy. To dzięki nim Praga stała się przestrzenią turystyczną. Podobny proces przekształceń zdegradowanej przestrzeni miejskiej, gdzie artyści stają się aktorami zmian, obserwować można w wielu innych miejscach na świecie, jak chociażby nowojorskie SoHo czy paryskie Le Marais. S. Fainstein i in. (1999) piszą już nawet o celowych działaniach deweloperów, wykorzystujących artystów do gentryfikacji obszarów, na terenie których chcą inwestować.

Czy rozwój Pragi jako przestrzeni turystycznej będzie postępował? Czy z przestrzeni eksploracji stanie się ona przestrzenią stałej penetracji turystycznej (bo – biorąc pod uwagę charakter dzielnicy – raczej nie przestrzenią asymilacji)?

To będzie połączenie Mokotowa i Starego Miasta, najmodniejsza dzielnica Warszawy. Praga już stała się modna. Mit groźnej Pragi już teraz wygasa, tu można czuć się bezpiecznie, nawet bezpieczniej niż na Mokotowie (menager klubu, 2009)²⁵.

Inna wypowiedź:

Ale ja jakoś tak nie do końca sobie tak wyobrażam tę Pragę, jako taką turystyczną atrakcję na poziomie Starego Miasta. To bardziej na zasadzie takiej właśnie ciekawostki. Raczej nie będą zajeżdżały autokary z turystami z Niemiec czy skądkolwiek, tylko bardziej na zasadzie młodych ludzi, którzy będą przyjeżdżali tutaj, żeby zobaczyć, bo tu są takie offowe knajpy, offowe galerie; dla pewnych miejsc, wydarzeń, które się tu dzieją; bo tu nie ma rynku Starego Miasta, tego typu atrakcji. Tutaj będą przyciągać biznesy, czyli te miejsca kulturalne, gastronomiczne, a nie obiekty (właściciel galerii, 1997)²⁶.

Ale są też inne, nienapawające optymizmem, opinie:

Wtedy, kiedy galeria powstawała, była taka perspektywa, że rzeczywiście Praga będzie kulturalnie tętniła życiem, wtedy wrażenie było takie, że rzeczywiście fala się zaczyna. Teraz trzeba powiedzieć, że raczej to nie nastąpiło. I my będziemy się stąd wynosić. [...] Nie jest tak fajnie jak byśmy chcieli [...] Zmiany, które dzieją się na

²⁵ Fragment wywiadu przeprowadzonego przez Katarzynę Badurę i Katarzynę Mijańkowską (j.w.)

²⁶ Fragment wywiadu przeprowadzonego przez Annę Kornatkę i Karolinę Machalską (j.w.)

Pradze, które mogłyby działać na naszą korzyść, zachodzą zdecydowanie zbyt wolno (właściciel galerii, 2007)²⁷.

Albo:

Jest potencjał, ale tak wyraźnie to nie idzie to do przodu [...] Osobiście, patrząc na rozwój Pragi, to jednak cofa się to raczej (pracownik teatru, 2005)²⁸.

Podsumowanie

Zgodnie z poglądem B. Włodarczyka (2009), faza eksploracji turystycznej trwać może bardzo krótko, a może też i długo. Na Pradze okres ten trwa już przynajmniej kilka lat (to długo czy krótko w kontekście miejskiej przestrzeni turystycznej?). Zarówno gdy przegląda się artykuły prasowe z początku XXI w., jak i przy analizie wypowiedzi niektórych z działających tu ludzi związanych z kulturą i rozrywką, można zauważyć, że oczekiwania zmian były bardzo duże kilka lat temu.

I. Oliwińska (2008), opisując zmiany wizerunku Pragi na przestrzeni wieków, uważa nawet, że „moda na Pragę” osłabła już na przełomie wieków XX i XXI, kiedy to

nastąpiło „odczarowanie” i znów media wróciły do starego schematu pokazywania praskiej nędzy, szarzyzny i zaniedbania, „szemranych” interesów i takiegoż towarzystwa (Oliwińska 2008, s. 246).

Pogląd ten wydaje się być dość skrajny, jednak przesadą byłoby też patrzeć na przyszłość Pragi jako przestrzeni turystycznej wyłącznie w entuzjastyczny i optymistyczny sposób (zamknięty ostatnio Teatr Wytwórnia w „Koneserze” zmusza także do stawiania pytań o Pragę artystyczną). Pewną szansą na zmiany jest z pewnością powstające Muzeum Warszawskiej Pragi. Wszak powstanie nowych form zagospodarowania, o których pisze B. Włodarczyk (2009), jest jedną z możliwości, aby przestrzeń eksploracji przeszła do fazy penetracji (w przypadku Pragi to bodaj najbardziej możliwe przejście, biorąc pod uwagę wszystkie typy przestrzeni turystycznej S. Liszewskiego).

²⁷ Fragment wywiadu przeprowadzonego przez Annę Kornatkę i Karolinę Machalską (j.w.)

²⁸ Fragment wywiadu przeprowadzonego przez Krzysztofa Czaudernę i Pawła Wontorskiego (j.w.)

Posłużmy się jednak raz jeszcze słowami artystów, z którymi i tym razem trudno się nie zgodzić:

To jest ta najbardziej oryginalna Warszawa. [...] Mądre władze jeżeli będą się tym zajmowały, to zrobią z tej dzielnicy no taką rzeczywiście dobrą trasę turystyczną. Może nie dla wszystkich, bo nie wszyscy lubią klimaty tego typu (właściciel studia fotograficznego, 1998)²⁹.

Literatura

- Benedyktynowicz Z., Kowalski G., Woźniak R., 2009, *Między Pragą a Próżną – rozmowa o warszawskiej Pradze i artystach na Pradze*, Konteksty, 1–2.
- Brzozowska B., Wieczorkiewicz A., 2010, *Wyobraźnia turystyczna*, Kultura Współczesna, 3.
- Budrewicz O., 2004, *Słownik warszawski*, Wyd. Artystyczne i Filmowe, Warszawa.
- Cazes G., Potier F., 1996, *Le tourisme urbain*, Wyd. Presses Universitaires de France, Paris.
- Chelstowska A., 2009, *Pożywna inność. Warszawska Praga i gra w polu sztuki*, Konteksty, 1–2.
- Derkaczew J., 2011, *O jeden teatr mniej*, Gazeta Wyborcza, dodatek Gazeta Stołeczna, 2, wyd. z dnia 04.01.2011.
- Dylewski A., 2005, *Warszawa i okolice*, Wyd. Pascal, Bielsko-Biała.
- Fainstein S.S., Gladstone D., 1999, *Evaluating Urban Tourism*, [w:] Judd D.R., Fainstein S.S. (red.), *The Tourist City*, Wyd. Yale University Press, New Haven–Londyn.
- Faryna-Paszkiewicz H., 2008, *Praski pejzaż*, Konteksty, 3–4.
- Kaczmarek S., 2001, *Rewitalizacja terenów przemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, Rozprawy Habilitacyjne UŁ, Wyd. UŁ, Łódź.
- Kaczmarek J., Kaczmarek S., 2009, *Turystyka kulturowa – człowiek w miejskiej przestrzeni wymiany*, [w:] Buczkowska K., Mikos von Rohrscheidt A. (red.), *Współczesne formy turystyki kulturowej*, t. 1, Wyd. Akademii Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego, Poznań.
- Kowalczyk A., 2000, *Geografia turystyki*, Wyd. PWN, Warszawa.
- Krasucki M., 2009, *Katalog warszawskiego dziedzictwa postindustrialnego*, Wyd. Fundacja Hereditas, Warszawa.
- Kucharski M., 2007, *Warszawa. Nawigator turystyczny*, Wyd. Carta Blanca, Warszawa.
- Kuzko K., 2009, *Warszawska Praga. Autoportret rozproszony*, Konteksty, 1–2.

²⁹ Fragment wywiadu przeprowadzonego przez Beatę Kądziołkę i Marcina Sołtana (j.w.)

- Liszewski S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, Turyzm, 5 (2).
- Liszewski S., 1999, *Przestrzeń turystyczna miasta (przykład Łodzi)*, Turyzm, 9 (1).
- Liszewski S., 2007, *Miasto jako obszar podaży i popytu turystycznego*, Turyzm, 17 (1–2).
- Liszewski S., 2008, *Miasto jako przedmiot badań geografii turystyki w Polsce*, Turyzm, 18 (1).
- Liszewski S., Baczworow M., 1998, *Istota i właściwości przestrzeni rekreacyjno-turystycznej*, Turyzm, 8 (1).
- Madurowicz M., 2007, *Miejska przestrzeń tożsamości Warszawy*, Wyd. UW, Warszawa.
- Madurowicz M., 2008, *Kto jest turystą w przestrzeni miasta? Poszukiwania badawcze*, [w:] Kowalczyk A. (red.), *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Wyd. WGiSR UW, Warszawa.
- Oliwińska I. A., 2008, *Genius loci Pragi i Szmulek*, Konteksty, 3–4.
- Omilanowska M., Majewski J.S., 1996, *Warszawa, Wiedza i Życie*, Warszawa.
- Page S., 1995, *Urban Tourism*, Routledge, London–New York.
- Pilich M., 2005, *Warszawska Praga. Przewodnik*, Wyd. Fundacja „Centrum Europy”, Warszawa.
- Różga M., 2009, *Działalność artystów teatru i animatorów kultury na warszawskiej Pradze*, Konteksty, 1–2.
- Rykiel Z., 2005, *Miasto jako miejsce a przemiany jego architektury, symboliki i świadomości terytorialnej mieszkańców*, [w:] Jałowiecki B., Majer A., Szczepański M.S. (red.), *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, Wyd. Scholar, Warszawa.
- Włodarczyk B., 2006, *Przestrzeń turystyczna – cykliczność, „aktorzy”, determinanty rozwoju*, Turyzm, 16 (2).
- Włodarczyk B., 2009, *Przestrzeń turystyczna. Istota, koncepcje, determinanty rozwoju*, Wyd. UŁ, Łódź.

Strony internetowe

- www.fabrykatrzeciny.pl (24.01.2011)
- www.koneser.eu (31.01.2011)
- www.muzeumpragi.pl (26.01.2011)
- www.rewitalizowane.fundacja-hereditas.pl (25.01.2011)
- www.sjn.pwn.pl (10.01.2011)
- www.teatrwytwornia.pl (31.01.2011)
- www.warsawtour.pl (06.01.2011)

Warsaw's district of Praga as an urban space of tourist exploration

Summary

The aim of the article is to show that Warsaw's district of Praga is a space of tourist exploration, to investigate the processes which led to this phenomenon and to answer a question of direction, in which the further transitions within this area can go.

The theoretical framework of this paper is based on the concept of a tourist space by S. Liszewski (1995). The author distinguished five types of tourist space and adapted her typology to the urban space (Liszewski 1999). The areas of tourist exploration within a city include areas undiscovered by mass tourism, as well as those, commonly visited by tourists. According to S. Liszewski (1999), the tourist exploration spaces can include residential areas, production areas (warehousing, industrial), communication areas (stations, airports, seaports) as well as green and recreational areas (zoos, botanical gardens, parks, cemeteries, recreational facilities).

This article analyses Warsaw's district of Praga, defined as three out of four regions comprising an administrative borough of Praga Północ: Nowa Praga, Stara Praga and Szmulowizna, according to Civic Information System (see Fig. 2). As far as Warsaw is considered, this area is not particularly outstanding in terms of population size or cultural values, but it does have a *genius loci* of a sort, which is related, among other things, to the fact that this part of the city was not destroyed during World War II. Since the mid-1990s, artists started to intensively populate the district (cataloguing performed in October 2010, showed 28 art galleries and artist studios, although it can be assumed that these figures are lower than the actual amount) and their migration brought the boom of new trendy cafes and clubs (see Fig. 2). The artists of Praga contributed to the change of the district's image.

The Warsaw's district of Praga fulfils all the criteria of tourist space's exploration. It is a unique and interesting part of the city, which is emphasized by both, artists and interviewed owners of a dozen clubs, bars and restaurants in the area. Mass tourism has not (yet?) reached this location. Those tourists, who visit Praga are scarce. Are they attracted to a myth of artistic Praga? They do not necessarily visit the area to see an art gallery or to explore open artist studios. Instead, they rather come to see a trendy district, frequently mentioned by the media.

Praga has a chance to become a space of tourist penetration (although some of its parts, such as the City Zoo, already function as this type of tourist space). As one of the photo studio owners in Praga says: "This is Warsaw, at its most original. (...) If managed properly, this district can become a real tourist-magnet, although not for all, as not everyone likes this type of ambience".

Translated by Patryk Marczyk